

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publisistik jurnal

Mart - 2014

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТЕУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЎЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил шондан
чиқа бошлаган

№ 3

2014 йил, март

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:
Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хушид ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:
Омонулла РИЗАЕВ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМАД
Дилдора АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОЙИ. Шохбайтлар.....3

НАСР

А.ГАЙНЕР. Қувғиндаги кекса қирол.
Қисса. (Немис тилидан Мирзаали Акба-
рон тарж.).....4
Т.ДРАЙЗЕР. Сармоядор. Роман. (Рус
тилидан Амир Файзулла тарж.).....48
М.ГОРЬКИЙ. Ҳикоялар.....39
Л.ГОДЭ. Мозамбик кечасида. Ҳикоя.
(А.Қосимов, С.Хўжаев тарж.).....122

ГЛОБУС

АФРИКА МАМЛАКАТЛАРИ

Африка: кеча, бугун, эртага.....105
Африка шеърияти.110
Африка ҳикоялари.....134
Унутилмас сиймолар.....147

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Жўра ХУДОЙБЕРДИЕВ. Миллион-
миллион шамнинг шуъласи
(О.Шарафиддинов билан суҳбат).....158
Марио Варгас ЛЬОСА. Муталаа ва ада-
биёт васфи.....163
Маъмур УМАРОВ. Театр санъати қои-
далари.....174

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

Абдугафур РАСУЛОВ. Оби ҳаёт.....183
Ойбарчин АБДУЛҲАКИМОВА. Бади-
ятнинг икки буюк обидаси.....188
Фаррухбек ОЛИМ. “Ҳамсат ул-мута-
ҳайирин” ва Абдурахмон Жомий....193
Одинабону ҚУЛИМУРОВО. Қуш тили
тилсимлари.....199
Муқовамизда204
Тақвим.....205

БАДИИЯТНИНГ ИККИ ОБИДАСИ

Дунё адабиётида шундай ҳодисалар бўладики, баъзан бошқа-бошқа миллатларга мансуб буюк ижодкорлар бир-биридан беҳабар ҳолда ўзаро ўхшаш мавзуларда асарлар яратади. Энг қизиғи, бунда мавзунинг ўзаро яқин экани ҳар икки асарнинг оригиналлигига заррача бўлсин ҳалақит бермайди. Ҳеч бир жиҳатдан улар бир-бирини такрорламайди. Бунинг сабаблари, бизнингча, қуйидагилардир: 1) ҳар бир ижодкор услубининг ўзига хослиги; 2) мавзуга ёндашув мезонларининг фарқланиши; 3) поэтик тасвирдаги индивидуаллик. Ушбу адабий-эстетик ҳодисанинг яна бошқа тури – бир ижодкорнинг иккинчисидан таъсирланиши натижасида ҳам мутлақ мукаммал, оригинал асарлар дунёга келиши мумкин. Бундай асарларни қиёсий ўрганиш бадий адабиёт сирларини, шунингдек, ижодкор руҳиятини англашда алоҳида аҳамиятга эга. Оврўпо Уйғониш адабиётининг асосчиси Данте Алигьерининг “Илоҳий комедия” ва ўзбек шоири Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” драматик достонлари худди шундай асарлар сирасига киради. Аммо бу икки асар аро умумий ва хусусий жиҳатларнинг майдонга келиш жараёнлари тамомила ўзгача қонуниятлар маҳсулики, мақолада имкон қадар шу масалага диққат қаратишга уринамиз.

Бу асарлар муаллифлари инсон руҳиятини қанчалик теран очиб бергани мутахассисларга маълум. Улкан адибларнинг, улуг шоирларнинг, катта истеъдод эгалари нигоҳининг нақадар ўткирлиги жамиятдаги ҳодисаларни бадий асарга кўчирганда улар замиридаги яширин ҳақиқатларни қанчалик нозик ҳис этиши, бу воқеаларни синчиклаб таҳлил қила билиши, улардан бадий умумлашмалар чиқара олиши билан ҳам белгиланади. Бу икки асарни ўзаро қиёсий ўрганиш ана шу жиҳатдан ҳам зарур.

Қисқача мазкур асарларнинг ўзбек олимлари томонидан ўрганилиш тарихи ҳақида. Профессор Нажмиддин Комилов “Тафаккур қарвонлари” (Тошкент, “Шарқ”, 2011) китобида Ибн Сино ва Данте ҳақида тўхталиб ўтади. Данте ҳақида фикр юритар экан, олим: “У Шарқ ва Ғарб маданияти окимини бирлаштирди, умумбашарий меросни қабул қилиб, уни янги юксак бадий чўққига олиб чиқди”, дея таъкидлайди.

Абдулла Орипов Данте Алигьерининг “Илоҳий комедия” (1975) асари “Дўзах” қисмини ўзбек тилига таржима қилди. Ушбу асарнинг ўзбек халқи маънавий мулкига айланишида ана шу таржиманинг ўрни бекиёс. Шоир “Дантенинг безовта руҳи” мақоласида (1983) улуг италян адиби ватанига саёҳати натижасида одам ҳамма жойда ҳам одам экани, шафқатсиз тузум, бойликка хирс, шухратпарастлик ва қашшоқлик шундайлигича ҳам иллатлардан холи бўлмаган инсон руҳиятини вайрон қилиши, одам боласини ёвуз бўрига айлантириб қўйиши ҳақидаги хулосаларини изҳор этар экан, Дантени ҳам худди шу каби ўйлар қийнаганини ёзади (А.Орипов. Танланган асарлар, 4-том).

Акмал Саидов “Данте – юрист” (Тошкент, “Адолат”, 2011) китобида ижодкорнинг ҳукукий қарашларини таҳлил этиб берди. Изланишлари натижасида олим мана бундай тўхтамга келади: “Данте адабиёт тарихида

маълум ва машхур, лекин мен Дантенинг бутун катта кизини уйғотайтган ҳуқуқ мавзусидаги трактат ва бошқа ишлари яхши ўрганилмагани билан, жаҳон юриспруденцияси кўп нарсани бундан берганини айтмоқчиман”.

Улуғбек Саидовнинг “Шарҳ ва Ғарб: маданиятлар туташган манзиллар” (Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2009) китобида Данте фалсафасида инсон талқини муаммосига эътибор қартилган. Китобда, жумладан, мазкур буюк шахс ҳаёти, шоир ижодида илоҳий тушунчалар талқини, аллома фалсафий-адабий меросининг аҳамияти ҳақида ҳам фикр юритилган.

Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” достони жуда чуқур ўрганилмаган бўлса-да, бу асар ҳақида ҳам бир неча мақолалар ёзилган, мулоҳазалар билдирилган. Узоқ Жўрақулов “Армон талқинлари” мақоласида достондаги Йигитнинг висоли насиб бўлган жаннатмақом ораси ҳузурини армон билан тарқатиши хусусида ёзар экан, муҳим умумлашмалар чиқаради. Она ҳузурга қайтиш учун гуноҳлардан пок бўлмоқ талаб қилиши, бунинг учун шоиргина эмас, жамият ҳам қомил бўлиши зарурлиги, Йигит армонининг сўнгсизлиги сабаби шунда экани ҳақидаги олим ҳулосалари, айниқса, аҳамиятлидир.

Шоир Сирожиiddин Саййиднинг “Ростини айтсам, кўксимдаги дилим янги” мақоласида асар хусусида қуйидагича мулоҳаза билдирилади: “Бу достон воқеаларни диний ақидалар асосига қуриши, ағойиб ғояларни тараннум этиши, таъсирли титимоллар вужудга келтирилиши билан эътиборни тортади. Ўқувчи ва томошабинга охир-оқибатни ўйлатади”.

Акрам Ҳамдамовнинг номзодлик диссертациясида (2011) шоир шеърлятида, жумладан достонларида халқона поэтик тафаккурнинг ифода этилиш усуллари, ушбу муаммонинг бадий талқини хусусида эътиборга молик фикрлар билдирилган.

“Абдулла Орипов ҳақида” (2011) номли мақоласида Дониёр Бегимкулов: “Шоирнинг бу драматик достони даврнинг бадий-эстетик моҳияти тағаминли ижтимоий, ғоявий йўналишдан туриб пухта таҳлил этилганлиги, юксак бадий пафоси билан ўзбек достончилигида муҳим ютуқ бўлди”, дея эътироф этади.

Бу сингари бир канча тадқиқотлар, мақолалар эълон қилинган бўлишига қарамай, Данте Алигъерининг “Илоҳий комедия” ва Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” достонлари ўзбек адабиётшунослигида ҳанузгача тўлақонли ўрганилган эмас. Уларнинг қиссий таҳлили эса мутлақо амалга оширилмаган. Шунинг учун ҳам ана шу икки улкан бадий ҳолисани бир-бири билан қиёслаб ўрганишга жазм қилдик.

Бу икки бадий обиданинг яратилиш тарихи ҳақида. Мухтасар тўхталадиган бўлсак, шунини таъкидламоқ лозимки, “Илоҳий комедия” Данте Алигъери ижод этган асарларнинг бадий ва ғоявий жиҳатдан энг юксаги ҳисобланади. Шоир бу асарини дастлаб “Комедия” деб атаган. Асар таржумони Абдулла Ориповнинг ёзишича: “...бу асар воқеалари кўринишдан “нариги дунё”да кечса ҳам, унинг марказида ҳақиқат ахтарган жафокаш инсон, икболи нигун доҳий санъаткор образи турибди. Шунинг учун бўлса керак, бу асарни “Дантенома” деб ҳам аташади. “Илоҳий комедия” ёзилган даврларда, комедия ҳозиргидек қулги аралаш сахна асарини эмас, балки умуман бадий шаклни, хусусан, йирик шеърли лавҳаларни ҳам англатган. Кейинги асарлардагина Бокаччио уни қайта нашрга тайёрлаётди, “Илоҳий комедия” деб атаган”. Бундай номланишига сабаб, асарнинг бадий жиҳатдан мукамаллиги; инсонни ҳаёт ва ўлим, яъни охират ҳақида фикр юритишга ундашидир. Асар “Дўзах”, “Аросат”, ва “Жаннат” деб номланган уч қисмдан иборат. Ҳар бир қисм 33 та қўшиқдан ташкил топган. Биринчи қисмдаги дебюта билан умумий 100 қўшиқдан иборат. Унда муаллифнинг устози Вергилий кўмагида охиратга қилган саёҳати тасвирланади. Дантенинг бундай асар яратишига сабаб муҳаббати бўлмиш Беатриченинг барвақт ўлимидир. Бу йўқотишдан у қаттиқ таъсирланади, шундан сўнг ҳаёт ва ўлим тўғрисида фалсафий фикр юрита бошлади ва “Илоҳий комедия” асарини дунёга келтиради.

“Илоҳий комедия”даги сингари “Жаннатга йўл” достониди ҳам воқеа-ходисалар охираб содир бўлади. Устоз Абдулла Орипов билан суҳбатда “Илоҳий комедия” қачон таржима қилинган ва “Жаннатга йўл”нинг ёзилиш санаси билан қизиқдик. Устоз бу ижодий жараён деярли бир вақтда содир бўлганини айтди. “Жаннатга йўл”ни ёзишда “Илоҳий комедия”дан таъсирланганмисиз?” – деган саволга эса ижодкор: “Илоҳий комедия” шундай буюк асарки, ундан таъсирланмаслик мумкин эмас” – деб жавоб берди. Шунинг баробарида, муаллиф “Жаннатга йўл”ни ёзишда муборак бир ҳадисдан таъсирлангани ҳақида сўзлаб берди. Бу ҳадис мазмунига кўра, охирабдаги ҳисоб-китоб вақтида инсонга ота-онаси ҳам, бошқа қариндошлари ҳам ёрдам бера олмаслиги, фақат ҳақиқий дўстгина унинг оғирини енгил қилиши мумкинлиги зикр этилган экан. Бундан “Жаннатга йўл”нинг асосий ғояси ана шу муборак ҳадис таъсирида туғилган маълум бўлади.

“Илоҳий комедия” Европа адабиётига хос ҳар бир банди уч мисралик анчайин мураккаб шеърини шакл – терцинада ижод қилинган. Абдулла Орипов эътирофига, “...терцинада уч қатор баравар келверади. Лекин уч қатор баравар бўлгани билан қофиялар занжир бўлиб, бир-бири билан боғланиб кетверади. Шарқ мумтоз адабиётидаги аруз вазнининг бузилиши қанчалик сакта бўлса, бу ерда терцинанинг бузилиши ҳам шеърини жиноятга айланиб кетиши мумкин”. Қуйидаги фикр эса, таржимоннинг қанчалик заҳматли меҳнатни амалга оширганини ҳис этиш имконини беради: “Асарда агар бир сатрнинг иккинчиси билан қофияси бузилса, шу иморат таг-тути билан нураб кетади. Занжир узилади! Мен бу билан катта бир ишни бажардим, деб айтишни хохламайман. Лекин воқеликка объектив баҳо беришим керак”.

Бадиият – бу, биринчи навбатда, беқиёс рамз ва тимсоллар дунёси, оҳорли образлар олами демакдир. Ҳар икки асар рамз ва тимсолларга бой. Энг эътиборли жиҳати, улар бу жиҳатдан ҳам бир-бирини зинҳор такрорламайди.

*Ердаги умримнинг ярмини юриб,
Зулмат водийсида адашиб қолдим.
Боқсам, бир ўрмонга кетибман кириб.*

“Илоҳий комедия” ана шу мисралар билан бошланади. Бу асарда бош образ Дантенинг ўзи. Унинг ўрмонда адашиб қолишида Италиянинг ўша давр ижтимоий-сиёсий муҳитига ишора бор. Умуман олганда, асарда ўрмон – бу биз яшаб турган ҳаёт, яъни фоний дунё рамзи ўлароқ намоён бўлади. Данте ҳаётда шу қадар адашдимки, бундан кўра ажал ҳам яхши эди дейди:

*Даҳшатларга тўла ўрмон эди у,
Эсдан чиқаролмай неча йил толдим
Ҳатто аёсал ундан туюлган эзгу.*

Баланд тоғдан тушиб келар экан, шоир олдидан қоплон, арслон ва қашқир чиқиб, йўлини тўсади. Бу уч ҳайвон – асарда нафс рамзи сифатида келган. Қоплон – сохтакорлик ва сотқинлик тимсоли бўлса, арслон – мағрурлик ва зўравонлик; қашқир эса, очкўзлик ва такаббурлик рамзларидир.

Зулматда қолган Дантенинг қаршисидан устози Вергилий чиқади ва уни бу қоронғиликдан олиб чиқажагини, Дўзах ва Аросатдан олиб ўтажагини, Жаннатга эса Беатриче орқали етишишини айтади.

Асарда Вергилий – йўлбошчи, пир тимсоли. У ўз шогирдини Жаннатга эришиши учун зарур бўлган босқичлардан олиб ўтишини таъкидлайди. Беатриче эса – илоҳий ишқ рамзи. Алишер Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достонидида Мажнун Лайлининг тимсолида Аллоҳнинг васлига интилади, бу йўлда турли босқичларни босиб ўтади. Шундан келиб чиқиб, Дантенинг муҳаббатини ҳам икки томонлама изоҳлаш мумкин. Биринчиси, мажозий ишқ бўлиб, Данте ҳаётда чиндан ҳам Беатричени севади ва унинг ўлиmidан

